

CSERKESZ–LENGYEL–MAGYAR SZÖVETSÉG TERVE 1849-BEN

Az 1849 nyarán Konstantinápolyban működő magyar ügynökök sokkal szélesebb körben tevékenykedtek, mint eddig gondoltuk. Az orosz intervenció árnyékában Andrásy Gyula a magyar kormány nevében oroszellenes török–magyar katonai szövetséget ajánlott a Portának, amellyel az adott körülmények között az oszmán vezetés természetesen nem tudott komolyan foglalkozni.¹ Ugyanakkor a szabadságukért küzdő nemzetek akkoriban is keresték egymással a kapcsolatot, így nem csoda, hogy a magyarok ügye egy másik sorsüldözött nép, a cserkeszek figyelmét is felkeltette 1849 július–augusztusában.

Kaukázusi népek harca az oroszok ellen

Cserkeszeknek azokat az északnyugat-kaukázusi törzseket nevezik, akik abház, ubih és adige nyelven beszélnek. Őseik az Azovi- és a Fekete-tenger partján éltek a Kubán-folyó menti síkságon.²

A térség a XVI. század második feléig nem játszott számottevő szerepet a nemzetközi politikában: a szomszédos államok nem mutattak érdeklődést iránta, illetve nem volt közöttük olyan komoly konfliktus, amely felvonulási vagy ütközőterületté tehetné volna a hegyvidéket. Amikor azonban 1556-ban IV. Iván elfoglalta az Asztrahányi Kánságot, gyökeres változás következett be: a Kaukázus felértékelődött a környező országok – az Oszmán Birodalom, a Krími Kánság, Turkesztán, az oroszok, a Nogáj Horda és Perzsia – szemében. Egyik hatalmat sem érdekelt önmagában az ásványkincsekben szegény hegység, de a területen fontos kereskedelmi és katonai útvonalak haladtak át. Moszkva számára a Kaukázus elfoglalása a Fekete-tenger stabilabb ellenőrzését, a perzsa piac, valamint az India felé vezető út megnyitását jelentette. Az oroszok ezért ettől kezdve lépésről lépésre megpróbálták megszerezni a Kaukázus feletti uralmat. A cél érdekében változatos eszközöket használtak fel: katonai akciókat kombinálva újabb és újabb előretolt erődök építésével, letelepítéseket, a helyi előkelők kooptálását a hatalomba, a keresztény hittérítést, amelyek mind lassú, de fokozatos előrenyomulást eredményeztek.

A XVII–XVIII. század fordulóján Kaukázus időlegesen ismét kívül került a nagyhatalmi játszmaikon. Az oroszok Európa felé fordultak, a térségben érdekelt fő ellenfeleik, az oszmánok és a tatárok is veszítettek erejükből. Ez idő alatt komoly hadműveletre nem került sor a hegyvidéken, ugyanakkor egyre jobban kirajzolódott egy orosz–oszmán versengés az Észak-Kaukázusért. Amíg a kereszténység visszaszorult a hegyi törzsek körében, addig az iszlám egyre jobban terjedt a térség nyugati és középső területein, lefektetve a jövő vallási alapú háborúinak alapjait. A korszak másik fontos jellemzője, hogy a hegység keleti lábánál egyre több kozák kolóniát hoztak létre, biztosítva a tartós orosz uralmat a már megszerzett területek felett.

¹ Csorba György: Egy török–magyar szövetség ajánlata 1849-ből. In: A források bővületében. Ünnepi tanulmányok Katona Tamás 75. születésnapjára. (Szerk. Hermann Róbert–Zakar Péter.) Szeged, 2007. 47–60. o. Andrásy konstantinápolyi tevékenységére lásd: Hermann Róbert: „A szép akasztott” Andrásy Gyula 1848–1849-es szerepéről. *Hadtörténelmi Közlemények*, 103 (1990). 43–55. o.

² Čerkes. In: *The Encyclopaedia of Islam*. III., New Edition. Leiden–London, 1965. 21–25. o.

A XVIII. század közepe-vege a tudatos orosz előrenyomulás kezdete. A Krími Kán-ság bukásával (1783) megnyílt az út a Kaukázus felé, ugyanakkor az oszmánok számára ugyanezen terület vált a további orosz előrenyomulás elleni védelmi vonallá. A cári csapatok szisztematikusan megszállták a hegység előterében húzódó síkságokat, és mélyen benyomultak a hegyek közé. A nyelvileg, társadalmilag és vallásilag sem egységes törzsek képtelenek voltak komoly ellenállásra, ráadásul a napóleoni háborúk lezárultával az oroszok rendkívül tapasztalt katonai egységeket és tábornokokat vetettek be ellenük.

A XIX. század húszas éveitől a Szovjetunió megalakulásáig tartó időszakban az észak-kaukázusi törzsek teljes átalakuláson mentek keresztül: a hagyományos, feudális jellegű törzsi társadalom felbomlott, és ezzel párhuzamosan az iszlám egyre nagyobb teret nyert, amelyben szerepet játszott a keresztény orosz hódítókkal szemben táplált ellenséges érzület is. Fontos fordulópont volt az 1833-ban kötött hünkár iskelesi orosz–török béke, amely az angolokat ráébresztette a valós fenyegetésére a Közel-Keleten. A brit kormány ettől kezdve mindent elkövetett, hogy visszaszerezze és megerősítse megingott pozícióit az Oszmán Birodalomban és az Indiába vezető útvonal mentén. Ennek a politikának része volt az orosz terjeszkedés irányaiban fekvő térségek, mint például a Kaukázus fokozott megfigyelése, illetve az ottani aktív nyílt és titkos politizálás. Végül az oroszok hosszú háborús évtizedek után csak 1922-re tudták pacifikálni a területet.³

A tárgyköriünket is érintő újkori cserkesz–orosz háborúskodás 1763-ban kezdődött, amikor a cári csapatok Mozdoknál, a Terek-folyó bal partján egy előőrsöt állítottak fel, és egészen 1864-ig tartott, amikor az oroszok elrendelték a cserkesz lakosság deportálását. Az oroszok fokozatosan nyomultak előre a Kaukázusban és 1786-ban már egy kormányzóságot is szerveztek a területen. Az oszmánok is próbálták megerősíteni helyzetüket, s többek között 1781-ben francia hadmérnökök irányításával kiépítették Anapa erődjét, amely az északnyugat-kaukázusi politikai és kereskedelmi kapcsolatok kiindulópontja lett.⁴ Az 1829-es edirnei békében a Kaukázus fekete-tengeri partvidéke Anapától St. Nicholas-ig Oroszország kezébe került. A cserkesz területek valójában soha nem álltak közvetlen oszmán uralom alatt, és a cserkeszek mindig is hangoztatták, hogy az oszmánoknak semmiféle joguk nem volt ezeket a területeket egy harmadik állam számára átadni; angol diplomaták is ezt az álláspontot képviselték.⁵ Mindenesetre a cserkeszek azonnal lépéseket tettek, hogy az edirnei béke őket érintő pontjait megváltoztassák. 1830 novemberében elhatározták, hogy Zanko Sefer Bey vezetésével egy küldöttséget menesztenek Isztambulba. A delegációt a Portán az oroszokkal szembeni ellenállásra buzdították, de ígéreteken kívül semmit sem kaptak, s csak később küldtek 15 öreg ágyút, valamennyi löport és pár tüzértisztet, hogy betanítsák a cserkeszeket ezeknek a kezelésére. Sefer azonban az oszmán fővárosban maradt, és ott a cserkesz diplomácia vezetője lett.⁶

³ *Broxup, Marie Benningsen*: Introduction: Russia and the North Caucasus. In: *The North Caucasus Barrier: The Russian Advance Towards the Muslim World*. (Ed. *Broxup, Marie Benningsen*.) London, 1996. 1–4. o.; *Puryear, Vernon John*: *International Economics and Diplomacy in the Near East*. London, 1935. 11–23. o. *Köremezli, İbrahim*: *The Place of the Ottoman Empire in the Russo-Circassian War (1830–1864)*. Bilkent University, Ankara, 2004. 8. o.

⁴ *Köremezli* 2004. 10–11. o. Az erőd többször is gazdát cserélt a következő orosz–török háborúkban.

⁵ *Köremezli* 2004. 19. o.; *Puryear* 1935. 28–29. o.

⁶ *Shauket Mufti*: *Heroes and Emperors in Circassian History*. Beirut, 1944. 204–205. o.; *Köremezli* 2004. 21. o. Sefert egy előkelő cserkesz család sarjaként fiatalkorában túszként adták át az oroszoknak. Odesszában

1833-ban újabb delegációt küldtek a cserkeszek Isztambulba, amely az angol követ-séget is meglátogatta, s ettől kezdve váltak intenzívve a cserkesz–brit kapcsolatok. 1838-ban Viktória királynő és az angol parlament is fogadott egy cserkesz küldöttséget. Mint fentebb már utaltunk rá, az angolok az évtized második felében kezdenek ráébredni a Kaukázus orosz megszállásának lehetséges következményeire, vagyis, hogy az oroszok előrenyomulásával megnyílik az út Perzsia és India felé.⁷

Az évtized végén az oroszok jelentős stratégiai előnyhöz jutottak a Kaukázusban. Már korábban is számos erődöt emeltek a Fekete-tenger partján, de akkorra sikerült kiépíteni egy olyan erős katonai vonalat, amely lehetővé tette, hogy a cserkeszeket elszigeteljék a tenger felől más államoktól – így az Oszmán Birodalomtól és Angliától –, s lényegében teljesen ellenőrzésük alá vonták a partvidéket, akadályozva a kereskedelmet is. A következő években a cserkeszek megpróbálták feltörni ezt a vonalat, s nem egy erődöt hosszabb időre sikerült is elfoglalniuk.⁸

A lengyel emigráció kaukázusi tevékenysége

Nem meglepő módon a lengyel emigráció számára sem volt közömbös a Kaukázus, illetve ott, az oroszok ellen küzdő különféle törzsek harca, hiszen természetes szövetségeseket láttak bennük. Egyrészt a térségben zajló harcok jelentős erőket köthettek le egy újabb lengyelországi fegyveres küzdelem alkalmával, másrészt az 1830-as lengyel felkelést követően kényszersorozások és más módon – egyes adatok szerint – akár 25-30 ezer lengyel is szolgált a kaukázusi cári hadseregben.⁹

1834-től kezdve emiatt is fordult a lengyel emigráció vezetőjének, Czartoryski hercegnek a figyelme a kaukázusi hegylakók felé. Ráadásul nemcsak azt ismerték fel a cserkesz és más népek szabadságharcában, hogy fárasztja és megosztja az oroszok katonai erejét, hanem a lengyel kényszersorozottak nagy száma lehetőséget nyújtott arra, hogy tömeges dezertálásra bírva honfitársaikat, növeljék az emigráció bázisát. Ez is az oka, hogy 1835-ben egy lengyel küldöttség a Kaukázusban felvette a kapcsolatot a cserkeszekkel, amely együttműködés még Czartoryski halála után is megmaradt.¹⁰

A dezertált lengyeleket kezdetben azonban, más foglyokhoz hasonlóan, rabszolgaként adták el a helyi lakosok. A párizsi lengyel emigráció első ügynökei ezzel a problémával foglalkoztak, s igyekeztek kiváltani őket.¹¹ Hamarosan a hegylakók is felismerték, hogy főleg a mérnök és tüzér képzettségű lengyel tisztek nagyban emelhetik a kevésbé szerve-

gimnáziumban tanult, majd egy lovasezred kadétként szolgált. Amikor összekülönbözött felettesével, dezertált, és az Oszmán Birodalomba menekült. Az 1828–1829. évi orosz–török háborúban az oszmánok oldalán harcolt. 1854-ig az Oszmán Birodalomban élt, amikor is a krími háborúban a kaukázusi Szuhumkale erődjébe nevezték ki parancsnoknak. A háború után Cserkeszföldön maradt 1859-ben bekövetkezett haláláig. *Köremezli* 2004. 21. o.

⁷ *Köremezli* 2004. 21–36. o.

⁸ *Yediç, Batray Özbek: Çerkesya Kronolojisi*, Ankara, 1991. 55–91. o.; *Köremezli* 2004. 41–44. o.

⁹ *Widerszal, Ludwik: 19. yüzyıl Kafkasya direnişinde Avrupalıların rolü*. http://www.bkd.org.tr/tarih_ac.asp?id=1 (2009. október 28.)

¹⁰ *Kukiel, M.: Czartoryski and European Unity 1770–1861*. Princeton, 1955. 235. o.; Muzeum Narodowe w Krakowie Biblioteka Czartoryskich Ew. 1257. MOL Mf. 8370. 10. f.; *Köremezli* 2004. 39. o.

¹¹ *Kukiel* 1955. 248. o.

zett törzsi csapatok minőségét, így elfogadták szolgálataikat.¹² A törökök maguk is számos lengyel menekültet küldtek Cserkeszföldre – akik buzgó turkofilként keleti szokásokat és ruhákat vettek fel –, s akik szintén az ellenállást erősítették.¹³

A lengyelek új Kaukázus-politikája Michael [Czajka] Czajkowski¹⁴ Isztambulba érkezésével kezdődött 1841-ben. A tervek szerint a lengyelországi felkelés kirobbanásakor a dobrudzsai kozákoknak egy része Podole-ba, míg más része a Kaukázusba vonult volna harcolni az oroszok ellen. Úgy vélték, a kaukázusi népek és a kozákok képesek lesznek elfoglalni Oroszország egy részét, illetve komoly változásokat elindítani az országban. Mindezeket egy kaukázusi lengyel misszió által akarták előkészíteni. A háború után a Don mentén egy független államot alapítottak volna a kozákok, amely támogatja a lengyelek szabadságharcát. A Kaukázusban is több, független állam születhetett volna meg. A nagyszabású és irreális terveket azonban a Porta nem támogatta, ha egyáltalán ismerte őket.¹⁵

Czartoryski herceg megbízottjai 1843-ban sikeresen tárgyaltak Samil sejjhel, a kaukázusi ellenállás legendás vezetőjével, amelynek következtében javult a lengyel hadifoglyok és dezertőrök bánásmódja.¹⁶ Ismert 1846-ból is egy lengyel tiszt által vezetett komoly cserkesz támadás egy cári erőd ellen, amelyet követően az összes túlélő orosz katonát kitüntették.¹⁷ 1847-ben ismét egy lengyel ügynök próbálta felderíteni a térség viszonyait. Ekkor javasolták többek között, hogy a kaukázusi hadszíntérré különböző szakterületen jeleskedő tiszteket kell küldeni a helyi erőket segíteni.¹⁸

A negyvenes évek végén Cserkeszföldön fontos változás történt. 1846-ban Samil egyik bizalmas emberét, Muhammad Emint küldte a cserkeszek közé, hogy összefogják az oroszok ellen harcoló törzseket. 1849 januárjának végén Muhammad Emin cserkesz törzsfővel tanácskozott, ahol deklarálták a fő célt: az iszlám zászlaja alatt egyesíteni minden cserkeszt, amelynek következtében komoly villongások robbantak ki a muszlim és nem muszlim törzsek között. Végül Muhammad Eminnek sikerült megszerveznie a különböző törzsek együttműködését, és annak ellenére, hogy nem tudta megszerezni feltétlenül a teljes ellenőrzést, egy évtizeden keresztül állt a cserkesz ellenállás élén.¹⁹ 1849-ben több mint száz támadást intéztek az orosz erők ellen. Többször megtámadták Anapa és Sudjak erődjét, de felismerve, hogy nehézfegyverek nélkül nem tudják bevenni ezeket a fontos erőddet, visszavonulásra kényszerültek, azonban továbbra is igyekeztek zavarani az orosz utánpótlási vonalakat.²⁰

¹² Köremezli 2004. 36–39. o.; *Captain Jesse: Notes of a half-pay in search of health: or, Russia, Circassia, and the Crimea in 1849–40.* [London], 1841. I. 272–273. o.

¹³ Brock, Peter: The Fall of Circassia: A Study in Private Diplomacy. *The English Historical Review*, vol. 71 (1956). 280., 405. o.

¹⁴ Czajkowski, [Czajka] Michael (1804–1886). Az 1831-es lengyel felkelés leverését követően emigrált és Adam Czartoryski herceg táborához csatlakozott. 1841-től 1850-től a herceg konstantinápolyi ügynöke. 1850-ben áttért az iszlámra és török szolgálatba állt Sadik pasa néven. Személyes ellentétek miatt szakított Czartoryskival a krími háború idején. 1873-ben megadta magát a cárnak és Ukrajnában telepedett le. Encyclopedia of 1848 Revolutions. <http://www.ohio.edu/chastain/ac/czajkow.htm>.

¹⁵ Lásd erre: *Widerszal*, oldalszám nélkül.

¹⁶ Muzeum Narodowe w Krakowie Biblioteka Czartoryskich Ew. 1257.; MOL Mf. 8370. 25. f.

¹⁷ Ditson, George Leighton: *Circassia: or, Tour to the Caucasus.* New York, 1850. 195. o.

¹⁸ Muzeum Narodowe w Krakowie Biblioteka Czartoryskich Ew. 1257.; MOL Mf. 8370. 25. f.

¹⁹ *Shauket Mufti* 1944. 206–211. o.; Köremezli 2004. 46–48. o.; *Yediç* 1991. 91–93. o.

²⁰ www.circassiancanada.com/tr/tarih/074_kafkasyada_nufuz_savaslari.htm *Taştekin, Fehim: Kafkasya'da nüfus savaşları.* (2009. október 28.)

Czayka értesülései szerint 1849 májusában Samil és Sefer két ügynökének parancsnoksága alatt 12 ezer cserkesz lovas megtámadta és elfoglalta Sotcha Kale erődjét. Száz sebesültet és halottat vesztettek, míg az oroszok vesztesége a hírek szerint 3700 fő volt, s a cserkeszek állítólag 160 ágyút, számos hadfelszerelést és ágyút zsákmányoltak. Czayka megjegyezte, ha a hír igaz, akkor az oroszoknak komoly erősítéseket kell küldeniük a térségbe.²¹

Mindenképpen figyelemre méltó, hogy a cserkeszek akkori oroszellenes harcának volt magyarországi visszhangja. Erről Kohlmann József ezredes Batthyány Kázmér külügyminiszterhez írt, 1849. június 3-án keltezett levele tanúskodik: „Arra a hírre, hogy Oroszország Magyarország ellen vonul, a törökök Ferbisondból [helyesen: Trabizontból, azaz a mai Trabzonból – Cs. Gy.] ügynököket küldtek Circaszinba és a [cserkeszek – Cs. Gy.] ellenségeskedésbe kezdtek. Solcha [Sotcha Kale – Cs. Gy.] erődjét ostrommal vették be, 1800 orosz maradt, 60 ember a cserkeszek kezébe került. Ha ez a diverzió komolyabb jelleget ölt, Oroszország kénytelen lesz a legjobb csapatát odaküldeni.”²² Kohlmann valószínűleg a Délvidéken is tevékenykedő lengyel ügynököktől kaphatta információt alig egy hónappal az esemény után.

Egy kaukázusi oroszellenes szövetség terve 1849-ből

A fentiek fényében válik érthetővé az a két levél, amelyeket az isztambuli Topkapı Sarayı Müzei Arşiviben őriznek. Az első irat dátumozása kissé zavaros, ugyanis amíg a török levéltárban őrzött példányon augusztus harmadika szerepel, addig a lengyel emigráció iratai között 1849. július 1-jei keltezéssel találjuk meg ugyanezt az iratot.²³ Az utóbbi példányból derül fény a szerző kilétére is: Czaykowski, Czartoryski herceg konstantinápolyi képviselője fejtette ki nézetét a magyar kérdésről, s azt is megtudhatjuk, hogy a levél augusztus 4-én érkezett meg Párizsba. Elképzelhető, hogy Czayka ezt a levelet utóbb juttatta el az oszmán-török hatóságokhoz, s ekkor természetesen a beadáshoz közeli dátumot jelölt meg.

Czayka szerint úgy kell befolyásolni az oszmán külpolitikát, hogy az a magyar ügyet támogassa, mivel Oroszország mindkét ország közös ellensége, és egy orosz győzelem a Magyarországgal szomszédos területek megszállásához, valamint az Oszmán Birodalom rombadőléséhez vezethet. Anglia és Franciaország nem tudja és nem is akarja támogatni az oszmánokat, míg az a kétszázézer magyar, aki ma hazája függetlenségéért harcol, Törökországért is küzd. Arra ösztönözné az oszmánokat, hogy a magyar ügyet ne csak névlegesen támogassák, hanem ténylegesen elismert semlegességgel is, mert ez egyben a magyar kormány elismerését is jelentené, amelyet jól lehetne indokolni az Oszmán Birodalom biztonsága megőrzésének szükségességével.²⁴ Jelenleg Magyarország a törökökön

²¹ Muzeum Narodowe w Krakowie Biblioteka Czartoryskich 5426/IV. No. 17.; MOL Mf. 8851. 639–641. ff. 1849. máj. 20. Istanbul, Czayka levele; Biblioteka Czartoryskich rkp 5372. No. 72.; MOL Mf. 8372. 153–157. ff., 1849. máj. 21. Istanbul, Czayka Dembinskynek.

²² Füzes Miklós: Batthyány Kázmér gróf dilemmája (A magyar külpolitika alternatívái 1849 április-júliusában), *Baranya, Emlékszám az 1848-49-es forradalom és szabadságharc tiszteletére* 1998–1999. Pécs, 1999. 227. o.

²³ Isztambul, Topkapı Sarayı Müzei Arşivi Fransız Evrak (továbbiakban: TSMA Fr. E.) 263.; Muzeum Narodowe w Krakowie Biblioteka Czartoryskich rkp. 5427/IV. No. 30.; MOL Mf. 8852. 431–435. ff.

²⁴ A nemzetközi jog szerint a semlegesség joga csak akkor kerülhet alkalmazásra, ha az adott fél elismeri a hadviselőket. *Kardos Gábor*: A semlegesség jogának változásai, *Jogtudományi Közöny*, 1997/12. 533. o.

keresztül áll csak kapcsolatban a külvilággal, s azt a Porta titokban támogathatná. A levél kitér arra, hogy a magyarok és lengyelek megsegítése céljából a cserkesz mozgalmaknak új lendületet kellene adni, illetve segíteni egy lengyelországi felkelés előkészítését. E két műveletet úgy kell véghezvinni, hogy véletlenül se hozzák rossz hírbe a Portát, ellenben nem lehet kivitelezni az oszmán kormányzat tudta és hallgatólagos beleegyezése nélkül. Czayka szerint az ehhez szükséges pénzüsszegek hasznosabban szolgálják az ország ügyét, mint a Fejedelemségeket elfoglaló oszmán csapatok fenntartására fordított összegek. Végül kijelenti, hogy ebben az esetben a szultán nemcsak Magyarország, Lengyelország és a Kaukázus tevékeny szövetségese volna, hanem egyszersmind pártfogója is.²⁵

A Cserkeszföld fellázításának tervéről szóló augusztus 10-én keletkezett másik levél lényegében egy cserkesz–lengyel–magyar együttműködési javaslat. Az iratmásolaton elhagyták a címzést, de valószínűleg ezt is Czayka írta, s a tartalmi összefüggések alapján így megmagyarázhatóvá válik az első levél datálási problémája. A szerzőt három cserkesz kereste fel, akik kifejtették, hogy a vezetés és a szervezettség teljes hiánya miatt a cserkeszek harca értelmetlenné vált. Az angol és francia segítségben már nem bíznak, a magyar szabadságharc azonban reményt ébresztett bennük, és fegyverbe lehetne szólítani ezzel minden cserkeszt, amennyiben teljesülne több feltétel. A terv lényege, hogy egy magyar küldöttel és tíz lengyel tiszttel együtt Sefer Beyt Cserkeszföldre kell küldeni, aki egyesítené parancsnoksága alatt az összes cserkesz törzset. A magyar küldött a saját nemzete nevében szólna a cserkeszekhez és tatárokhoz, a lengyel tisztek pedig a katonai műveleteket vezetnék, illetve az orosz hadseregben található honfitársaikat és a kozákokat győznék meg az átállásról. Mindez hatásos elterelő hadművelet lenne a magyarok ügyének elősegítésére, megkönnyítené Lengyelország felkelését, és az oszmán kormányzat számára is komoly előnyt biztosítana a térségben.

Sefer Beyt úgy kell megszöktetni, hogy az oszmánok ne kompromittálódjanak, ezért a külföldi tisztek is saját útleveleikkel utazzanak, ne török papírokkal. A találkozóhelyet a Fekete-tenger egyik pontjára kell megtervezni, ahol könnyű hajókat lehet építeni. Az irat részletezi a költségeket is: 60 ezer piaszter szükséges 3 hajó vásárlására, 12 ezer a három cserkesz fizetésére, 18 ezer piaszter 18 matróz zsoldjára, 6 ezer piaszter 6 hajóágyú vásárlására, 15 ezer piaszter 100 puska vásárlására, 100 ezer piaszter Sefer Bey embereinek költségeire és végül 200 ezer piaszter a lengyel tisztek felszerelésére, utazására és zsoldjára, beleértve 18 – 22 ezer piasztert a térképek, könyvek és egyéb eszközök megvásárlását is. A cserkeszek számításai szerint a végösszeg 600 ezer piaszterre rúgna,²⁶ de ennek ellentételezéseként hatvanezer cserkesz állna fegyverben, hogy megakadályozza az oroszok Oszmán Birodalommal kapcsolatos terveinek beteljesülését. Az akció sikeressége érdekében mihamarabb a tettek mezejére kell lépni, nem várva meg, hogy mi lesz a magyar–orosz küzdelem kimenetele.²⁷

²⁵ TSMA Fr. E. 262. Ortaköy, 1849. augusztus 3.

²⁶ http://pierre-marteau.com/wiki/index.php?title=Prices_and_Wages_in_the_Ottoman_Empire%2C_1469-1914, *Pamuk, Şevket*: Prices and Wages in the Ottoman Empire, 1469–1914. Összehasonlításként 1840–49 között egy képzetlen munkás napi bére Isztambulban átlagosan 717,2 akce volt, ami körülbelül 6 kurussal (piaszterrel) volt egyenlő [1 kurus = 120 akce].

²⁷ TSMA Fr. E. 262. Konstantinápoly, 1849. augusztus 10.

Összegezve, feltehetően lengyel sugalmazásra néhány cserkesz komoly anyagi támogatás fejében vállalta, hogy az összes cserkesz törzset – hatvanezer harcossal – összefogják Sefer Bey vezetése alatt, aki lengyel tisztek irányításával lekötne és megosztaná az orosz erőket. Ezzel lehetőséget adnának a magyaroknak, hogy sikeresen vegyék fel a harcot a közös ellenség, a cári csapatok ellen, elősegítenék a lengyel kérdés megoldását, valamint hozzájárulnának ahhoz, hogy Oszmán Birodalom megerősítse pozícióit az orosz terjeszkedéssel szemben.

Az idealisztikus terv azonban már a megszületése pillanatában több szempontból is kudarcra volt ítélve. A második levél keletkezésekor a magyar seregek Temesvárnál már elszenvedték a döntő vereséget, így mire megkezdődhetett volna a kivitelezés, szabadságharcunk bukása a cserkesz vezetés számára is ismertté vált volna. Külső szövetséges nélkül pedig még nehezebb lett volna közös harcra bírni az egyébként is megosztott törzseket. Kétséges, hogy sikerült-e meggyőzni az oszmán vezetést egy kaukázusi akció támogatásáról, amely magában hordozta az oroszokkal való komoly konfrontálódás veszélyét. Az előzményeket is tekintve, a válasz valószínűleg nemleges, de a Porta álláspontról egyelőre semmiféle forrást nem ismerünk. Túlzónak tűnik a hatvanezer fős sereg felállításra tett ígéret is, ellenben alábecsülték a tapasztalt orosz csapatok képességeit is, amelyik pár évvel később, a számukra sokkal kritikusabb krími háború alatt, hosszú ideig jóval kisebb számú sereggel képes volt megfelelően ellenőrzése alatt tartani a Kaukázust és támadó hadműveletekben győzni a létszámfölénnyel rendelkező oszmánok felett.²⁸ Nem szabad megfeledkezni ugyanakkor a fentebb kifejtett cserkesz törzsi ellentétről sem, amely a vallási (muszlim-egyéb vallásúak) kérdésen túl – de azzal összefüggésben – hatalmi pozíciókról is szólt (Muhammad Emin – helyi vezetők – Sefer Bey), s amelyeket egy maroknyi magyar és lengyel megjelenése nem oldott volna meg.

Az egész terv realizására és érvrendszerére nézve Milorad Ekmečić szerb történész ide is illő frappáns megállapítását lehet idézni: a lengyelek szeme előtt „egyetlen európai kérdés lebeg, amelyben csak két tényező lényeges. E két tényező közül az egyik mindig a lengyel volt, a másik az a nemzet, amelynél az adott pillanatban valamilyen nagy horderejű esemény zajlott.”²⁹

Az alább is közölt források árnyaltabbá és részletgazdagabbá teszik az Andrássy Gyula vezette konstantinápolyi misszió tevékenységét, kapcsolatrendszerét és mozgásterének lehetőségeit. A magyarokkal együttműködni szándékozó oroszellenes erők diplomáciai erőfeszítései, elképzelései azonban elkésettek és leginkább túl merészek voltak ahhoz, hogy az Oszmán Birodalom ténylegesen bekapcsolódjon a megvalósításukba.

²⁸ Allen, W. E. D. – Muratoff, Paul: *Caucasian Battlefields. A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border 1828–1921.* Cambridge, 1953. 57–102. o.

²⁹ Ekmečić, Milorad: Garašanin, Czartoryski köre és a magyarok 1848–1849-ben. In: Szerbek és Magyarok a Duna mentén II. Tanulmányok a szerb–magyar kapcsolatok köréből 1848–1867. (Szerk. Fried István.) Budapest, 1987. 16. o.

En examinant la question hongroise dans ses rapports avec la Turquie on arrive aux considérations suivantes.

Supposant que le mieux sauvegardé de ses ennemis du dehors et de l'action révolutionnaire à l'intérieur.

Si les Hongrois sont complètement vainqueurs et par leurs victoires et parviennent à soulever la Pologne, alors, l'empire Ottoman sera non seulement à jamais délivré des empiétements de son ennemi extérieur mais a même encore de recouvrer toute sa puissance ancienne et avec elle les pays qui lui ont été ravés et en se débarrassant de ses protecteurs il pourra devenir à son tour le protecteur d'autres nations.

Donnant au contraire que les Hongrois soyent défaits, quand même la Russie par des considérations que nous ne pouvons prévoir aujourd'hui, ne lance pas les Slaves contre la Turquie, elle acquerrera une si grande influence sur ces populations qu'elle sera leur souveraine réelle. Sous prétexte de conserver et de garantir la tranquillité de la Hongrie, elle pourra non seulement occuper la Moldo-Valachie, mais même la Serbie et elle saura amener la ruine de la Turquie comme elle a amené celle de la Pologne et de la Crimée, en telle sorte que toutes les puissances sont convenues alors que ces royaumes ne pouvant se soutenir par eux mêmes, ils devoient être incorporés à la Russie.

Après ces trois considérations vient aussi celle que l'Angleterre et la France dans leurs meilleures dispositions pour la Turquie ne pourroient et ne voudroient pas lui donner pour la soutenir qu'une flotte et tout au plus vingt mille hommes tandis que les deux cent mille hongrois qui combattent aujourd'hui pour l'indépendance de la Hongrie se battent aussi pour la Turquie et sont entièrement à la disposition de la Sublime Porte.

Il faut encore considérer que le succès des Hongrois peut seule empêcher l'Alliance de la France et de la Russie qui pourroit aussi décider celle de l'Angleterre avec la même Puissance, ce qui creuseroit le tombeau de l'Empire Ottoman.

À notre avis toutes ces considérations doivent influencer sur la conduite de la Sublime Porte à l'égard de la cause Hongroise. Nous ne disons pas que la Sublime Porte doit prendre tout de suite une attitude hostile avec les ennemis de la Hongrie, qui sont aussi ceux de la Turquie, mais il faut se préparer à prendre cette attitude au moment que les événements ont été ou seront favorables et il faut tout faire pour préparer ces événements propices.

Il seroit bien de favoriser la cause Hongroise par la neutralité de fait et pas de nom seulement, car celle de nom pourroit amener des contestations, qu'elle ne peut être observée à l'égard d'un pays dont l'existence et le Gouvernement ne sont pas reconnus par aucune puissance, tandis que celle de fait pourroit être très bien expliquée par la nécessité de sauvegarder la sécurité de l'Empire Ottoman.

La Hongrie n'a aujourd'hui de communication avec les autres Pays que par la Turquie, favoriser ces communications sans donner à cela aucune apparence officielle, mais d'une manière confidentielle, ce qu'on pourroit faire au moment où l'on désarme les Hongrois et qu'on livre leurs armes aux Russes, seroit dans l'intérêt de l'Empire Ottoman.

Il seroit encore de cet intérêt d'aider les Hongrois et les Polonais à donner un nouvel élan au mouvement des Circassiens sur le Kouban et sur les côtes de la mer noire, ainsi que d'aider les Polonais à préparer la soulèvement de leur pays. Ces deux combinaisons doivent être conduites sans compromettre nullement la Sublime Porte, mais elles ne peuvent s'accomplir sans la connoissance du Gouvernement Ottoman et sans son autorisation tacite.

Aucune de ces actions ne souffre de retard et plutôt elles seront commencées et plus prompts et plus efficaces seront les résultats qu'elles produiront.

³⁰ TSMA Fr. E. 263. Ortaköy [Konstantinápoly], 1849. augusztus 3. Az iratokat némileg modernizált helyesírással közöljük.

Les fonds employés à toutes ces actions le servient plus utilement que ceux dépensés pour l'entretien des troupes Ottomanes qui occupent la Moldo-Valachie la Russie saura à tous moments exposer la Sublime Porte à de pareilles dépenses. Il vaut mieux dépenser une fois les certaines sommes, pour se débarrasser d'une influence fatale, des empiétements qui menacent pour tôt ou tard l'Empire Ottoman d'une ruine certaine.

Nous sommes persuadés que si la Sublime Porte se préferrait une marche pareille, sans se compromettre ostensiblement avant le temp, elle arriveroit au dénouement, non seulement comme alliée active, mais encore comme protectrice de la Hongrie, de la Pologne et du Caucase et recueillerait tous les avantages qui lui seront dûs, avantages qui rendront doublement glorieux le règne de S. M. I. de Sultan Abdul-Médjid, car c'est alors qu'il pourra achever oeuvre de réforme de son Auguste Père et rendre la dignité et la force à l'Empire de ses Ancêtres.

Orta-Këuy 3. Août 1849.

2. sz. *irat*³¹

Projet pour soulever la Circassie et faire ainsi diversion à l'action Russe et fournir par des Chefs Circassiens

Trois circassiens, Islam Guiray, Halil Doba et Zauer Bey, sont venus me déclarer que le manque d'un chef, l'absence de toute organisation, met en grand péril la cause de la Circassie et annule les exploits de quelques circassiens qui combattent encore contre les Moscovites. Ils m'ont assuré que si cet état se prolonge, l'intrigue et les subventions moscovites feront plus que n'ont pu faire leurs armes et que les Circassiens peuvent être soumis.

Après cette triste et véritable déclaration ils m'ont dit: qu'en Circassie on ne se berçoit plus de l'espoir de voir l'Angleterre et la France venir à leur secours, mais que la guerre des Madjares réveille les esprits et qu'on pourroit mettre sous les armes tous les Circassiens en accomplissant les conditions suivantes.

Faire venir en Circassie Sefer Bey accompagné d'un Envoyé Madjare et d'une dizaine d'officiers Polonais. Sefer Bey, réunirait sous son commandement toutes les Tribus de la Circassie.

L'Envoyé Madjare parlerait au nom de sa nation aux Circassiens et aux Tatars et les officiers Polonois dirigerait les mouvements militaires et parlerait aux Polonais se trouvant dans l'armée Russe et avec les Cosaques: ce seroit une puissante diversion pour aider la cause Madjare, faciliter l'insurrection de la Pologne et permettrait au gouvernement Ottoman de prendre une attitude qui le mettrait à même de profiter des avantages qui lui reviendraient de droit.

Sefer Bey pourrait s'évader sans connivence des autorités ottomanes et on trouverait les moyens de garder le secret quelque temps après son évasion. L'Envoyé Madjare et les officiers Polonais pourrout venir au lieu du rendez-vous sans compromettre la Sublime Porte avec des passeports étrangers et prendront les précautions qu'on prend ordinairement dans de pareils cas.

Le lieu du rendez vous pourroit être établi à Guerzi ou à un autre point de la côte de la Mer Noire où l'on préparerait les Caiques. Si on avait l'argent nécessaire pour les frais de l'expédition tout avec l'aide de Dieu se ferait tout de suite et très facilement.

Les Circassiens évaluent comme suit les frais

Piasters

60 000 achat des trois Caiques

12 000 honoraries des trois Beys

18 000 solde des dix huit matelots

6 000 six canons pour l'armement des Caiques

15 000 cents fusils pour le même employ à P 150 le fusil

100 000 dépenses pour les hommes que Séfer Bey voudrait amener avec lui, leur équipement, leur solde, ainsi que la nourriture de tous les hommes pendant l'Expédition.

³¹ TSMA Fr. E. 262. Constantinople, 1849. augusztus 10.

200 000 pour voyages, équipement et la Solde des officiers Polonois calculant de 18 a 22 mille piasters avec l'achat des cartes, livres et instruments.

Le total arriverait ainsi au plus à Piasters six cent-cinquante mille et en retour de cette somme on aurait soixante mille Circassiens sous les armes qui quand même les: Madjares ne pourraient réussir échec la Russie et l'empêcheront d'accomplir ses projets sur l'Empire Ottoman. Mais pour que cette combinaison réussisse il faudrait la mettre en action le plutôt possible, sans perdre du temps pour mettre la responsabilité ostensible sur les Madjares et profiter.

Le que la Russie fait aujourd'hui en Serbie et dans les autres pays. Slaves appartenant à l'Empire Ottoman donne le droit à ce même gouvernement Ottoman d'agir de même contre la Russie.

Constantinople, 10. Août 1849.

György Csorba

PLAN OF A CIRCASSIAN-POLISH-HUNGARIAN ALLIANCE IN 1849

Summary

During the last months of the 1848–1849 Hungarian War of Independence, Polish immigrants in Constantinople elaborated a large-scale cooperation plan against Russia. According to two letters from Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi in Istanbul, a Caucasian Circassian–Polish–Hungarian cooperation and alliance would engage considerable Russian forces in the Caucasus, dividing thus the country's power. It would effectively support the Hungarians' fight, give the Circassians the opportunity to attain their freedom, the Ottoman Empire would considerably strengthen its position in the area, and it would eventually help to restore the independence of Poland. The late and bold plan however contained too many obstacles. The Porte's extensive support would have been by all means necessary, but at that time the Ottomans, considering the political and military circumstances, did not dare to go into a confrontation with Russia yet. At the date of the documents the Hungarian War of Independence was nearing to defeat. Circassians were weakened by tribal, religious and political conflicts; and though they scored numberless tactical victories over Russians, they were unable to inflict strategic defeat on the Tzar's battle-hardened troops. Nevertheless, the sources point out the importance of further studies into Ottoman–Hungarian relationship of the period.

György Csorba

PROJET D'UNE ALLIANCE POLONO-HUNGARO-CIRCASSIENNE EN 1849

Résumé

Dans les derniers mois de la guerre d'indépendance hongroise de 1848–1849, l'émigration polonaise de Constantinople élabora un important projet de collaboration contre les Russes. D'après deux lettres conservées à Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi d'Istanbul, une collaboration et une alliance polono-hungaro-circassienne en Caucase auraient pu occuper des forces russes importantes, ce qui aurait apporté un soutien efficace à la lutte des Hongrois et aurait permis aux

Circassiens d'obtenir leur liberté, à l'Empire ottoman de renforcer ses positions dans la région et à la Pologne de retrouver son indépendance. Cependant ce projet tardif et audacieux fut plein d'écueils. Pour aboutir, il aurait eu absolument besoin d'un vaste soutien de la Porte, mais à l'époque, les Ottomans n'osaient pas encore se confronter aux Russes en raison des circonstances politiques et militaires. Au moment de la naissance de ces documents, les jours de la guerre d'indépendance hongroise étaient déjà comptés. Les Circassiens furent affaiblis par des conflits tribaux, religieux et politiques, et malgré leur innombrables succès tactiques face aux Russes, ils ne furent pas en mesure d'infliger une défaite stratégique aux troupes tsaristes aguerries. En tout cas, les sources mettent en lumière l'importance de la poursuite des recherches sur les relations hungaro-ottomanes de l'époque.

György Csorba

DER PLAN DES TSCHERKESSISCH-POLNISCH-UNGARISCHEN BÜNDNISSES IM JAHRE 1849

Resümee

In den letzten Monaten des ungarischen Freiheitskampfes von 1848–1849 arbeitete die polnische Emigration in Konstantinopel einen groß angelegten Kooperationsplan gegen die Russen aus. Den beiden im Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi von Istanbul verwahrten Briefen zufolge würde eine tscherkessisch-polnisch-ungarische Kooperation und ein solches Bündnis im Kaukasus ebenda bedeutende russische Kräfte binden, damit ihre Kraft teilen und den Kampf der Ungarn effektiv unterstützen. Dadurch würde es möglich werden, dass die Tscherkessen ihre Freiheit erringen, das Osmanische Reich würde seine Position in der Region bedeutend stärken, und dies würde schließlich auch die Wiederherstellung der polnischen Unabhängigkeit unterstützen. Der verspätete und kühne Plan enthielt jedoch viele Hürden. Die vielseitige Unterstützung der Pforte wäre auf jeden Fall notwendig gewesen, die Osmanen jedoch hatten zu dieser Zeit in Anbetracht der politischen und militärischen Umstände noch nicht den Mut, die Konfrontation mit den Russen auf sich zu nehmen. Zur Zeit der Entstehung der Schriften erlebte der ungarische Freiheitskampf bereits seine letzten Tage. Die Tscherkessen waren durch religiös-politische und Stammesgegensätze geschwächt, und obwohl sie zahlreiche taktische Erfolge gegen die Russen erringen konnten, waren sie nicht in der Lage, den kampferprobten Truppen des Zaren eine strategische Niederlage zuzufügen. Die Quellen weisen auf jeden Fall auf die Wichtigkeit der weiteren Erforschung der zeitgenössischen osmanisch-ungarischen Beziehungen hin.

Двердь Чорба

ПЛАН ЧЕРКЕССКО-ПОЛЬСКО-ВЕНГЕРСКОГО СОЮЗА В 1849 ГОДУ

Резюме

В последнем месяце борьбы за свободу венгров 1848–1849 годов константинопольская польская эмиграция разработала грандиозный антирусский план взаимодействия. Согласно хранящимся в Стамбульском архиве Топкапи Сарайи Мюзеси Арсиви двум письмам

кавказское черкесско–польское–венгерское взаимодействие могло бы связать значительные силы русских на Кавказе, тем самым раздробив их силы, эффективно поддерживать борьбу венгров. Стало бы возможным завоевание свободы для черкесов, Османская Империя значительно усилила бы свои позиции в этом регионе, что в конечном итоге содействовало бы восстановлению независимости поляков. Однако этот запоздалый и дерзкий план содержал слишком много препятствий. Во всяком случае необходимо было получить многостороннюю поддержку Порты, но турки в это время в виду политических и военных обстоятельств не смели вступать в конфронтацию с русскими. Во время создания этих документов освободительная борьба венгров уже доживала свои последние дни. Черкесы были ослаблены племенными-религиозно-политическими противоречиями, и хотя они могли приписать себе многочисленные тактические успехи, они не были в состоянии нанести стратегическое поражение закаленным в боях русским войскам. Источники во всяком случае укаывают на важность дальнейшего исследования османско-венгерских связей того времени.